

Egy Kr. u. 1–2. századi római szerző neve: P. Annius Florus

A korai középkortól szinte a 19. század közepéig az egyik legsikeresebb latin nyelvű tömör római történelmet egy bizonyos L. Annaeus Florus neve fémjelezte. A történetírót Petrarca, Dante, Goethe és mások megannyi művükben felhasználták, s csak a múlt századi túlzó német kritika ütött csorbát az alkotó tekintélyén. Az egykori hírnév azonban újabban kezd ismét helyreállni, mióta a szerzőnek több új kritikai kiadása is napvilágot látott, s a neves belga-francia író, Marguerite Yourcenar Goethe után ismét irodalmi személyiséget formált írónk alakjából, megtéve őt Hadrianus császár „italozó” titkárává (vö. *Mémoires d’Hadrien*. Paris, 1953. 131). Az említett, nemzetközi rangú kiadások élén a szerző neve ma is ebben a formában szerepel: *Lucius Annaeus Florus* (I. P. JAL, Paris, 1967, I–II és H. MALCOVATI, Roma, 1972²-es kiadását), ahogy azt századokon át megszokhattuk, holott a név formája valójában nagyon is bizonytalan. A továbbiakban a helyes alak megállapítására teszünk kísérletet, így róva le tiszteletemet egy kis névtani dolgozattal annak a hetvenéves Sebestyén Árpádnak, akivel időnként szoros munkakapcsolat is egybekötött, főleg a TIT égisze alatt.

A római civilizáció vizsgálata kapcsán a névtani kutatásoknak különleges súlya van, mivel egyfelől a római nevek igen beszédeseek, másfelől helyenként a forrásanyag annyira hézagos, hogy szinte minden apró ténynek nagy jelentősége lehet a kultúra egészének tisztázásában. Ennek megfelelően a klasszika-filológiában már nagyon hamar magas fokon kialakult egy névtani kutató eljárás. Ez a proszopográfia, amely mára szinte minden ókori stúdium egyik legfontosabb segédtudománya. Róma esetében a munka azért lehet nagyon gyümölcsöző, mert a latin nevek elég szisztematikusan épülnek fel, s egyes elemeiből alkalmanként igen lényeges következtetéseket vonhatunk le.

A római polgárok teljes nevének általában három elemét szokás megkülönböztetni. Ez a *tria nomina*, a hármas név, mely némiképp a római polgár kiváltságának is tekinthető. Ennek a hármas névnek az első alkotóeleme a **praenomen**, magyarul az ’előnév’, amely leginkább a mi keresztnévünkhöz hasonlítható. Az átlag római 11 *praenomen* közül választhatott, de a nemesség számára még további 7 állt rendelkezésre. Így tehát már az előnévből következtetést vonhatunk le egy-egy személy társadalmi helyzetére vonatkozólag. Egészen korai időtől kezdve rövidítve is szokták írni a *praenomen*-t. A fontosabbak: *Aulus* =

A., Appius = Ap., Caius vagy Gaius = C., Cnaeus vagy Gnaeus = Cn., Decimus = D., Lucius = L., Marcus = M., Manius = M', Publius = P., Quintus = Q., Servius = Ser., Sextus = Sex., Spurius = Sp., Titus = T., Tiberius = Ti(b). Voltak időnként női megfelelők is, bár a nők hivatalosan a *gentilicium* nőnemű alakját viselték (pl. *Clodia*), de vö. *Gaia, Quinta*. (L. mindehhez: W. SCHULZE, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*. Leipzig, 1904; I. KAJANTO, *The Latin Cognomina*. Helsinki, 1965; H. SOLIN–O. SALOMIES, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*. 1994²). Mivel a rövidítések igen hajlamosak az eltorzulásra, hiszen nem mindenki számára elég egyértelműek, ezért itt gyakran számolhatunk szövegromlással, amit mostani vizsgálatunk során eleve célszerű tekintetbe venni.

A második névelem a **nomen gentilicium** vagy *nomen gentile*, mint a *tria nomina*, legfontosabb eleme, a „nemzetségnév”, amely a lányoknak sokáig kizárólagos nevük volt, Így M. Tullius Cicero lányát *Tullia*-nak hívták. Kezdetben a rómaiaknak talán csak egyetlen személynevük volt, vö. *Romulus, Remus*. Az örökletes nemzetségnév voltaképpen a leszármazást, illetve a családi hovatartozást is jelezte. Ennek megfelelően gyakran olyan melléknévi eredete van, amely utal az ősrre, pontosabban eredetileg az apára (vö. *patronymica*) vagy a származási helyre, az ős tulajdonságára stb. Vö. *Marcus* 'Marcus fia' < *Marcus*, *Servilius* 'Servius fia' < *Servius*, *Fundanius* 'Fundiból való' < *Fundi*, < *Norbanus* 'Norbából való' < *Norba*, *Cornelius* < *cornus* 'somfa'. Gyakorik az idegen eredetű, latinosított formák is, mint pl. *Volumnius* < etruszk *velimna*. Egy egyszerű ősi meghatározás szerint a *gens* vagy „nemzetség” mindazokat magába foglalta, akiknek azonos volt a neve (pl. *Cornelius, Iulius, Sempronius, Sergius, Tullius* stb.). A *gens*-en belül az első név, a már érintett *praenomen* azonosította a személyt, miközben a harmadik, a később részletesebben is tárgyalandó *cognomen*, már ha ilyen egyáltalán volt, a nemzetségen belüli külön ágat határozta meg: *Caesar, Cicero, Gracchus, Scipio* stb. A nemzetség tagjai közös őstől származtatták magukat, így a Iuliusok azt tartották magukról, hogy Iulustól, Aeneas fiától erednek, a Caeciliusok viszont egy bizonyos Caeculustól vezették le magukat, amiként a Marcusok egy Marcustól. Mindehhez párhuzamokat, főleg indoeurópaiakat szoktak felhozni, mint pl. a skót klánokat, ahol ilyen nevek szerepelnek: *MacDonald* vagy *MacGregor* stb. A legtöbb alkalommal persze a feltételezett vérszerinti rokonság bajosan volt kimutatható, úgyhogy a történeti időkben a *gens* mint olyan rendkívül homályos és bizonytalan egység volt. Bizonyos nemzetségeket saját kultuszaik különböztettek meg, amelyek rendszerint temetési szertartások voltak, míg egyes esetekben különleges *praenomen* használata volt a jellemző, mint ahogy pl. a Sulpiciusok a ritkán előforduló *Servius* névvel éltek, a Claudiusok pedig az Appiusszal, ugyanakkor viszont a Manliusok kerülték a *Marcus*-t. Megfelelő adatok hiányában ma már a nemzetségek eredetét nem tudjuk igazán megállapítani, de akik a vérrokonságot tekintik a leg-

fontosabb alapnak, azok számára leküzdhetetlen nehézség az a tény, hogy a rokon kapcsolat legtágabb megjelölésére utaló latin kifejezés, az *adfinis* eredetileg nem is vérszerinti, hanem területi kapcsolatot jelöl. Régebben sokan úgy gondolták, hogy a *gens* és a nemzetségnév elsősorban a *patriciatus*-hoz kapcsolódik, a korai *consul*-jegyzékben szereplő nevek egy része mégis arra utal, hogy plebeius nemzetségek már a királykorban voltak. A patricius nemzetségek legfőbb számos előjoggal rendelkeztek, amelyet a plebeius *gens*-ek csak a rendek harcában szereztek meg, de csak részben, mert bizonyos kiváltságok megmaradtak a patriciusoknál. (Vö. P. A. BRUNT, „Nobilitas” and „Novitas”. JRS, 72 (1982): 1–17; G. FRANCIOSI, Ricerche sull’organizzazione gentilizia Romana. Napoli, 1984; R. E. MITCHELL, Patricians and Plebeians. Ithaca–N. Y., 1991).

A hármas római név harmadik és utolsó, legkésőbb kialakult komponense, a **cognomen**: a „melléknév”, amely gyakran egy nemzetségen belül az egyes ágakat vagy családokat, néha személyeket különítette el, különböztette meg egymástól. Eredetileg nem hivatalos „ragadványnév” lehetett az egyes személyekre, így próbálva meg kiegészíteni a *praenomen* szerepét. Később azonban a római *nobilitas*, nemesség melléknevei örökletessé váltak, az egész *gens*-en belül megkülönböztetve egy-egy ágat vagy családot. Így a *Cornelius*-ok nemzetségén belül voltak: *Blasio*-k, *Cethegus*-ok, *Cinna*-k, *Cossus*-ok, *Dolabella*-k, *Lentulus*-ok, *Maluginensis*-ek, *Scapula*-k s a leghíresebbek, a *Scipio*-k, továbbá a *Sulla*-k. Ezekben belül az egyes családok, személyek jelölésére további *cognomen*-ek szolgálhattak, mint amilyenek pl. a *Scipio Asina*-k vagy a *Scipio Nasica*-k esetében találhatók. A melléknév sokáig a *patricius*-ok kiváltsága volt, de azután a *plebeius* nemesek is viselték, vö. *Sempronii Gracchi*. A császárkorban a *cognomen* hamarosan az egyén megkülönböztetőjévé lett, s fölvette az egyén nevének szerepét. A *cognomen*-ek eredete sokféle. Egyesek testi tulajdonságokra utaltak (vö. *Longus*, *Naso*, *Sura*), mások lelki, erkölcsi minőségre (vö. *Clemens*, *Cato* = ’ravas’, vö. *catus*), kifejezhetek kívánságot (vö. *Felix*), de utalhattak a születésre vagy a nemre is (vö. *Natalis*, *Masculus*), akárcsak a foglalkozásra (vö. *Agricola*, *Pictor*). A latin mellékneveken kívül voltak görögök (vö. *Callistus*), sőt barbárok is (*Malchio*, *Epicadus*). A győztes hadvezérek külön *cognomen*-eket érdemeltek ki, ez volt a *cognomen ex virtute*, amely többnyire a legyőzött városra, népre utalt. Így a *Messalla* forma arra célzott, hogy M.’ Valerius Maximus hódította meg Messanát. Később ezt a melléknevet utódai is örökölték.

Mint látjuk tehát, a római név igen sokat elárul viselőjéről, ezért az ókoriak különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, olyannyira, hogy Augustus császár formálisan erre alapozta monarchiáját, amennyiben rendhagyó névformákat vett fel. A Caesar részéről végrendeleti úton történő adoptálás, és a népgyűlés (*comitia curiata*) jóváhagyó megerősítése után nevét nem az adoptáltak névviselési szokásainak megfelelően használta, vagyis nem „C. Iulius Caesar

Octavianus"-nak nevezte magát — Octavianusnak csak a múlt század óta nevezi a történettudomány életének a Kr. e. 44 és 27 közötti időszakában —, hanem, teljesen újszerű módon, az *Imp(erator) Caesar divi filius* nevet használta. Az *imperator* kitüntető címet, mellyel katonai győzelmeiért illették, *praenomen*-ként a *cognomen*-e elé biggyesztette, a *filatio*-nál pedig, a *C(ai) f(ilius)* 'Caius fia' forma helyett az 'isteni fia' megfogalmazást alkalmazta. Caesart ugyanis halálát követően consecrálták, vagyis az istenek sorába iktatták és ennek folytán valóban *divus* lett. Később is Imperator Caesar Augustus volt a *princeps* neve, amiről hasonlókat mondhatunk, azzal a kiegészítéssel, hogy az *Augustus* melléknév még inkább isteni jelleget kölcsönzött viselőjének, s a nemzetségnév mellőzése a személyt az egész állam fölé helyezte.

Ezek előrebocsátása után, térjünk rá közelebbi tárgyunkra: az általunk kiválasztott történetíró nevének megállapítására. A rövid történeti összefoglalás valójában Róma fennállásának 900. évfordulóját ünnepelte, vagyis a Kr. u. 140-es évek közepén, talán éppen 147-ben, íródhatott. Ha pedig ez így van, akkor kronológiailag semmi akadályja sincs annak, hogy a Kr. u. 1–2. század fordulójáról ismert valamennyi olyan adatot, amely egy bizonyos, irodalmi tevékenységet folytató Florusra utal, ugyanarra a személyre vonatkoztassuk, vagyis a mi történetírónkra, azaz az *epitomé* szerzőjére. Ezek az adatok pedig a következők. Egy bizonyos Florus költőként részt vett Domitianus császár alatt az egyik *certamen Capitolinum*-on, vagyis az egyik költői vetélkedőn, de alul maradt, s ezután — mintegy bánatában is — szinte az egész birodalmat bejárta, hogy végül a hispaniai Tarraco városában telepedjék le, ahol *grammaticus*-ként tevékenykedett, s ahol Kr. u. 107 tájékán elkészített egy retorikai tárgyú *dialogus*-t, amelynek címe *Vergilius orator an poeta* (rövidítve: VOAP), azaz „Szónok-e vagy költő Vergilius”. Tudjuk Florusról azt is, hogy egy gunyoros verset írt Hadrianus császárhoz (SHA, vita Hadriani 16,3), akivel egyébként levelezésben is állt, s aki feltehetőleg kedvét is lelte Florus versikéiben, hiszen Florus ekképp jellemzi őt: *poematis delector* (Charis., p. 66, 10; vö. *ibid.*, p. 157, 21 B). Ezek közül a költemények közül feltehetőleg mi is élvezhetünk néhányat, mert az *Anthologia Latina* tartalmaz 9 verset ezzel az alcímmel: *Flori de qualitate vitae* (vö. *Flori carmina. Introduzione, testo critico e commento a cura di C. DI GIUVINE*, Bologna, 1983, pp. 75–7, 2–10; pontosabban ez a *titulus* csak a 3. vers után áll, mert a 2. számúnál pusztán a szerző neve van feltüntetve, ekképp: *Flori*; l. még. ed. RIESE I² 87 p. 121 = ed. D.R. SHACKLETON BAILEY 75 p. 78; ed. RIESE, I² 245–52, p. 200–2 = ed. SHACKLETON BAILEY 238–45 pp. 174–7). Florus személyét és irodalmi tevékenységét tehát több adat tanúsítja a Kr. u. 1–2. század fordulóján. Ám probléma az, hogy a névforma nem minden esetben azonos. Az SHA-ban, az *Anthologia Latina*-ban, valamint egy helyen Charisiusnál pusztán Florus szerepel. Ugyanakkor Charisius más helyütt (p. 66, 10 B) már az Annius Florus formát szerepelteti. A VOAP-ot megőrző Bruxelles-i kézirat viszont P.

Annius Florust tünteti fel a munka szerzőjeként. Az *epitomé* írójának neve viszont a híres *codex Bambergensis*-ben (9. század) *Iulius Florus*, a c-hagyományban pedig, amelybe a 9. századi *codex Nazarianus*-t követőleg csaknem kétszáz kézirat tartozik, többnyire L. Annaeus Florus forma szerepel.

Hogyan oldhatók fel ezek az ellentmondások, és mi is lehet az eredeti helyes névforma? Hadd bocsássam előre: megítélésem szerint a legnagyobb valószínűsége a P. Annius Florus alaknak van, amit a következő tények támasztanak alá. Emellett szól az a körülmény, hogy két egymástól független adat is az Annius Florus névváltozatot erősíti meg, úgymint a VOAP *titulus*-a, illetve Charisius egyik adata. Ez az Annius Florus forma könnyen eltorzulhatott Ann(a)eusszá, miként azt egy kései Charisius-kézirat (m) maga is bizonyítja. A hiba okát nemcsak a középlatin *i – e* megfeleléssel magyarázhatjuk, hanem mind a két Seneca közismert nevével (vö. L. Annaeus Seneca, a rhétor apa és neves filozófus fia, akik nevét bármely másoló könnyen beírhatta az ókorban kevésbé ismert történetíró neve helyére), mind pedig azzal, hogy a középkor folyamán az *az epitomé* is igen széles körben elterjedt, amelynek szerzőjeként az ekkor legjobban ismert hagyomány L. Annaeus Florust tüntette fel. Ennélfogva az *Annius* alaknak *Annaeus*-ra való változtatása meglehetősen kézenfekvő volt.

A P. Annius Florus forma hitelességét támasztja alá még a következő is. A VOAP-ból megtudjuk, hogy a szerző Afrikában született, s onnan származott el Hispaniába (1,4). Márpedig Afrikában meglehetősen ritka az *Annaeus nomen gentilicium*, miközben az *Annius* igen elterjedt. Sőt két feliraton ez a nemzetiségnév magával a *Florus cognomen*-nel szerepel. Az egyik a CIL VIII 3134, amelyben ez áll:

DMS
C.Annius Florus vix
ann L Iulius
Florus eq. leg AVG · S^oCR^o

A másik a VIII 26 711, amelyet már L. POISSAT közzétett a *Revue Tunis*-ban (1910, p. 150 n. 715). Itt ezt találjuk:

DMS
L ANI
VS FLO
RVS P<IVS>
V<IXIT> A<NNOS> LXXX II
HSE

Közel tíz évvel ezelőtt elhunyt kiváló kollégám, BALLA LAJOS szerint ezek az *inscriptio*-k a *principatus* első felében keletkezettek, úgyhogy ennek megfelelően Észak-Afrikában a Kr. u. 1–2. században valóban számolhatunk az Annius Florusokkal, s közéjük tartozott az az általunk vizsgált P. Annius Florus is, aki talán lovagi család sarja lehetett. Ezt a hipotézist csak az a körülmény gyengíti, hogy magát a Publius *praenomen*-t nem tudjuk e körzetből kimutatni az Annius Florus névformához kapcsolódóan. Ez azonban nem cáfoló erejű mozzanat.

Mindebből következik, hogy eredetileg az *epitomé* élén is a Publius Annius Florus névnek kellett állnia, amely érthető módon egyedül és kizárólag itt torzult el már igen korán Lucius Annaeuszá. Mint már tudjuk: ez a mű jeles ünnepi alkalomra, Róma fennállása 900. évfordulójára íródott, s ezért egészen kézenfekvő, hogy a címben fel volt tüntetve a keletkezésnek ez a megkülönböztetett jelentőségű éve, amikor épp L(ucius) Annius (Largus) és C. Prastina Pacatus Messalinus voltak a consulok (A. CAPPELLI, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo*, Milano, 1983⁵, p. 185). A későbbi másolatokban azután az előbbi consul neve összecszerelődött a történeti munka hasonló nevű szerzőjével, s ezt az is elősegíthette, hogy a két közel azonos alakú név közvetlenül egymás alatt szerepelt. Feltehetőleg előállt egy L. Annius Florus hibrid névváltozat. Minthogy pedig a Lucius *praenomen* az Annius előtt a Lucius Annaeus (Seneca) nevet juttatta általában az emberek eszébe, szinte természetes, hogy a kéziratos hagyomány fő vonalában végül is a Lucius Ann(a)eus Florus névalak rögzült. Hogy a Senecák nevével való összekapcsolás mennyire megalapozott feltevés a részünkről, azt az a *prologus* bizonyítja, amely több Florus-kéziratban járul az *epitomé* elé, s amely egyértelműleg a Senecák köréhez igyekszik kapcsolni a miniatűr történelmi munkát. Nem véletlen, hogy több olyan kései e-kódex is van, amely egyenesen Senecát tünteti fel az írás szerzőjének.

Ahogy a L. Annaeus Florus névforma hibás értelmezés eredménye lehet, ugyanezt mondhatjuk el a Iulius Florus névváltozattal kapcsolatban is, mert a Iulius Florus névváltozat azoknak a késő antik vagy kora középkori másolóknak, korrektoroknak tulajdonítható, akik számára sem az Annius Florus, sem pedig esetleg a pusztá Florus név nem mondott eleget, viszont tudomásuk volt akár a Horatius (*epist.*, 1,3; 2,2), akár a Quintilianus (10,3,12) által említett Iulius Florusról, s ennek nyomán próbálták meghatározni az *epitomé* szerzőjét, azonosítva őt a horatiusi és a quintilianusi személlyel. Így járt el később Volaterranus is, akárcsak azok az újabb másolók, akik egyes c-kéziratokban is fölcserélték a L. Annaeus Florus alakot a még helytelenebb Iulius Florus változattal. (Teljesen hibás FR. SCHMIDINGER, *Untersuchungen über Florus*. JKPh. Suppl., 20. 1894. 779 skk. ama feltevése, hogy a *IVLI(BRI)* = „négy könyv” rövidítésből

lett a *IVLIVS* név, minthogy a 15. század előtt *III libri*-t kellett volna írni, amiből a romlás a 9. sz. előtt nem magyarázható).

Mindezek után aligha lehet kétséges, hogy az általunk vizsgált *auctor* a Publius Annus Florus nevet viselte. Amíg vele kapcsolatban csupán az *epitomé*-t, az SHA és Charisius adatait ismerték, valamint az *Anthologia Latina* verseit, a tudósok úgy vélték, hogy a szerző vagy hispaniai, vagy galliai eredetű volt. Ezt egyfelől az bizonyította volna, hogy a történetíró erről a két területről látszik megkülönböztetett módon beszélni, másfelől pedig a régebben helyesnek tekintett L. Annaeus névváltozat is elég egyértelműen Hispaniára látszott utalni, minthogy a L. Annaeus Senecák idevalósiak voltak. Amikor azonban a múlt század közepén rábukkantak a VOAP töredékére, amelynek szerzőjét nagy valószínűséggel azonosítani lehetett az *epitomé* írójával, kiderült, hogy Florus feltétlenül *ex Africa* származott (1,4), ahol apja még a későbbiekben is élt (3,1), talán még 107 tájékán is jó egészségnek örvendő, ahogy azt a VOAP nyomán sejtjük. Ennél többet az apáról nemigen tudunk, hacsak azt nem, hogy meglehetősen tehetségesnek kellett lennie, mert egyfelől ez magyarázza meg gyermekének korai nagy utaztatását, másfelől pedig azt, hogy még 107 körül is fennállt annak a lehetősége, hogy anyagilag még mindig támogassa az ekkor már a hispaniai Tarracóban *grammaticus*-ként tevékenykedő fiát (3,1). Ezek a körülmények szintén nem zárják ki annak a lehetőségét, amit már fentebb megfogalmaztam, hogy az író és *grammaticus* Florus apja esetleg valóban *eques* volt. E feltevés mellett szólhat az a Kr. u. 2. századra datálható felirat is, amely Ticinum és környékéről való, onnan, ahol már a Kr. e. 1. században is számos lovag földjéről van tudomásunk. A feliraton ugyancsak a *Publius praenomen* szerepel:

D(is) M(anibus)

P. Annio [---]

(Vö. AE, 1992, no. 793, L. BOFFO–D. AMBAGLIO, Suppl. It., n.s. IX, pp. 255–338 nyomán).

Azt hiszem, hogy a fentebb kifejtettek alapján, amelyeket először kéziratokos akadémiák doktori értekezésében adtam elő először (1993, II. fejezet), teljesen indokolt volt a florusi életmű egészét, már amennyire az ránk maradt, ilyen címmel közzétennem: P. Annii Flori Opera Quae Exstant Omnia. Debrecini, 1997 (ΑΓΑΘΑ — Series Latina). Megnyugtató, hogy velem egyidejűleg azonos eredményre jutottak, ha részben más megfontolások alapján is, a kérdéskör olyan jeles ismerői, mint K. SALLMANN (Handbuch der lateinischen Literatur der Antike. München, 1997. 327 skk.) és L. BESSONE (La storia epitomata. Introduzione a Floro. Roma, 1996. 150 skk. — a további irodalommal, amely azonban az én kéziratoss disszertációmban is megtalálható).

HAVAS LÁSZLÓ

